

10. Мазаракі А. А. Торговельне підприємство: стратегія, політика, конкурентоспроможність : монографія / А. А. Мазаракі, Д. М. Пшеслінський, І. В. Смолін. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. – 384 с.
11. Прахалад К. К. Майбутнє конкуренції. Творення унікальної цінності спільно з клієнтами / К. К. Прахалад, В. Рамасвами ; пер. з англ. Михайла Ставицького. – К. : Вид-во Олексія Капусти (підрозділ «Агенція «Стандарт»»), 2005. – 258 с.
12. ДСТУ 4303:2004. Роздрібна та оптова торгівля. Терміни та визначення понять. – К. : Держспоживстандарт, 2005. – 25 с.
13. Грейхе С. Перспективы развития форматов розничной торговли в Украине в международном контексте [Электронный ресурс] / Грейхе С. – Режим доступа : <http://www.rolandberger.ua/media/pdf/Roland_Berger_SvetlanaGraiche_RUS_200711129.pdf>.
14. Краффт Манфред. Роздрібна торгівля у XXI столітті. Теперішні і майбутні тренди / Манфред Краффт, Муралі Мантрала ; пер. з англ. під ред. Л. Савицької. – К. : Вид-во Олексія Капусти, 2008. – 462 с.
15. Ханнан М. Популяционная экология организаций / М. Ханнан, Дж. Фримен // Вестник С.-Петербургского университета. Сер. Менеджмент. – 2004 – № 3. – С. 51–83.
16. Лісіца В. В. Глобалізація в торгівлі: вплив світових процесів на український роздрібний ринок : монографія / В.В. Лісіца. – Полтава : ПУСКУ, 2009. – 150 с.

Отримано 30.10.2012. ХДУХТ, Харків.

© Н.М. Тягунова, В.В. Лісіца, 2012.

УДК 336.717.063:339.133.3

А.М. Волосов, ст. викл.

СИСТЕМА ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ ТРАНСАКЦІЙНИХ ВИТРАТ ПІДПРИЄМСТВ ТОРГІВЛІ

Проаналізовано сучасний стан висвітлення проблем створення системи чинників формування трансакційних витрат. Запропоновано один з варіантів системи чинників формування трансакційних витрат підприємств торгівлі.

Проанализировано современное состояние освещения проблем создания системы факторов формирования трансакционных издержек. Предложен один из вариантов системы факторов формирования трансакционных издержек торговых предприятий.

The system of indexes is estimation of efficiency transaction cost policy of auction enterprises is grounded in accordance with having a special purpose. Technology of estimation of efficiency are transaction cost is resulted.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Одним із помітних трендів економічної теорії останніх десятиріч є не лише визнання існування трансакційних витрат, а й численні спроби закордонних і вітчизняних науковців усебічно дослідити цю наукову категорію, її місце у формуванні й еволюції соціально-економічних систем, напрямки можливого подальшого розвитку. Розгляд результатів пошуків науковців наочно доводить, що переважна більшість основоположних питань теорії трансакційних витрат не є усталеними. Як і в будь-якій іншій науковій теорії, так і у згаданій нами, визначальне місце посідає система чинників (факторів), що безпосередньо формують склад об'єкта досліджень і певним чином впливають на його розвиток. Її ігнорування або недостатнє обґрунтування не сприяє створенню надійного методологічного підґрунтя науково-практичних досліджень.

Зважаючи на визначальний вплив системи чинників формування трансакційних витрат на: перспективи та повноту розкриття внутрішнього змісту й усіх проявів трансакційних витрат; виявлення взаємозв'язку їх типів і форм; реальний внесок у створення й розвиток методичного інструментарію факторного аналізу, – першочерговим є дослідження проблем систематизації чинників формування трансакційних витрат взагалі і підприємств торгівлі у тому числі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення опублікованих праць, зокрема [1; 2; 7], за даною проблемою свідчить про те, що науковці, які намагаються комплексно досліджувати витрати взагалі і, трансакційні у тому числі, практично не надають системи витратоутворюючих чинників. Тобто, незважаючи на важливість згаданої проблеми, більшість дослідників фрагментарно висвітлюють дані питання. Особливо це стосується трансакційних витрат торговельної галузі.

Метою та завданням статті є виявлення та систематизація чинників формування трансакційних витрат підприємств торгівлі, що сприятиме найширшій реалізації принципів системності та комплексності наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток економічної теорії вимагає створення, визнання й введення в широкий обіг та удосконалення певного понятійного апарату. Загальновідомо, що ступінь пізнання сутності будь-якого досліджуваного явища є можливим лише за умов розкриття його внутрішніх змістовних складових, виявлення взаємозв'язків та їх характеру, взаємозалежностей, взаємообумовленостей [3; 4]. Особливе місце в таких процесах належить факторному аналізу. Його види, цілі здійснення, можливості, особливості застосування та обмеження також

достатньо відомі як науковому загалу, так і фахівцям-практикам [3; 4]. Беззаперечним є використання базових елементів – факторів (чинників), як рушійної сили розвитку процесів і явищ, що відбуваються на підприємстві [3, с. 103]. У свою чергу, чинник може являти собою досить складну систему, що можуть мати самостійний прояв – позитивний чи негативний.

Теорія економічного аналізу має різні класифікації чинників, які дозволяють різним його видам не тільки всебічно досліджувати певні явища, а й моделювати їх майбутню поведінку.

Наукова думка напрацювала основні концепції системи управління витратами: витратоутворюючих чинників та оптимізації витрат; функціонального менеджменту; альтернативних витрат; максимізації доданої економічної цінності; ланцюжка формування цінності; стратегічного позиціонування; життєвого циклу продукції, які так чи інакше використовують власні класифікації чинників [1; 2; 5; 7].

Найчастіше використовуваною є класифікація чинників за такими ознаками: економічним змістом, рівнем охоплення, рівнем впливу, часом дії, характером залучення ресурсів, відношенням до суб'єкта господарювання, рівнем деталізації, можливістю виміру впливу, порядком дії, властивостями досліджуваних об'єктів тощо.

Як зазначалось вище, дослідники теорії трансакційних витрат не розробили усталеної класифікації аналогічних чинників. Існуючі ж доробки тяжіють до з'ясування змісту головної категорії, виявлення причин їх утворення, класифікації за різними напрямками, ототожнюванням чинників впливу з окремими проявами даного виду витрат. Зупинимось детальніше на характерних трактуваннях та їх суперечливих особливостях

Характеризуючи чинники, які збільшують/зменшують величину трансакційних витрат підприємства О.В. Шепеленко виділяє шість груп чинників: загальна характеристика підприємства; управління підприємством; кваліфікація персоналу підприємства; мотивація персоналу; фінансовий стан підприємства; конкурентоспроможність підприємства [6, с. 312-313]. Кожна з них містить від 3-х до 5-ти чинників. Така систематизація витратоутворюючих чинників трансакційних витрат є однією з нечисленних спроб виділення системи чинників. На нашу думку, запропонована класифікація й авторські коментарі до неї є дещо суперечливими. Перш за все науковець акцентує увагу на чинниках внутрішнього середовища підприємства, але майже в усіх групах (за винятком групи чинників управління підприємства) є хоча б один чинник із розряду зовнішніх. Не можна погодитись з думкою О.В. Шепеленко, що збільшення розмірів підприємства й обсягів виробництва (група чинників загальної характеристики підприємства) спричиняє зменшення величини витрат. Адже розширення масштабів господарського суб'єкта і зростання обсягів його операційної діяльності швидше за все спричинить зміни в

структурі підприємства (чинник цієї ж групи) та збільшить кількість договорів (чинники конкурентоспроможності підприємства), що сприятиме збільшенню величини трансакційних витрат. Ми вважаємо, що в цьому випадку мова може йти про зменшення питомих трансакційних витрат на одиницю виготовленої продукції.

Поліпшення якості «стану інформаційного забезпечення на всіх стадіях виробництва» (чинник групи управління підприємством) дійсно може зменшити обсяг трансакційних витрат, але для її покращення потрібно здійснити додаткові витрати, більшість з яких будуть саме трансакційними.

На думку вищезитованого автора, збільшення всіх чинників групи «кваліфікація персоналу підприємства» також здатне зменшити трансакційні витрати. Із цим твердженням можна було б погодитись за відсутності двох обставин. По-перше, усі чинники цієї групи (якість трудових ресурсів, рівень кваліфікації менеджменту та стан системи підготовки й підвищення кваліфікації кадрів) не лише здатні зменшувати/збільшувати окремі складові й загальні трансакційні витрати, а й самі залежать від них. По-друге, певний рівень наведених чинників часто формується ринком праці та суб'єктами ринкової інфраструктури (рекрутинговими агенціями, консалтинговими фірмами, попереднім місцем роботи найнятого працівника тощо), оплата послуг яких фактично є зовнішніми трансакційними витратами. Створення й підтримання на належному рівні власної системи підготовки та підвищення кваліфікації кадрів вимагає внутрішніх трансакційних витрат, розмір яких може виявитись надто значним для підприємства, що змусить його витратити більше коштів у зовнішньому середовищі.

Цілком поділяючи тезу про те, що підвищення рівня соціальної захищеності працівників сприяє зростанню трансакційних витрат (один із чинників мотивації персоналу), ми не згодні з тим, що збільшення інших чинників цієї групи діє протилежним чином. Адже «співвідношення заробітної платні в Україні та країнах Східної Європи» саме по собі практично не впливає на рівень мотивації до праці персоналу, але здатне «мотивувати» вищий менеджмент і власників підприємств до дій, які породжують негативні явища-чинники підвищення трансакційних витрат (несвоєчасна виплата заробленого, «заморожування зарплатні», «виплати в конвертах», ухиляння від сплати податкових зобов'язань тощо). Наявність внутрішніх госпрозрахункових відносин на підприємстві також не гарантує автоматичної економії трансакційних витрат, бо система таких відносин потребує не тільки її організації (попередніх витрат), а й постійної підтримки, контролю та удосконалення (додаткових витрат

для її ефективного функціонування).

Капіталізація підприємства і рентабельність – фактори фінансового стану підприємства – взаємозалежні та взаємодоповнюючі чинники, і, на нашу думку, також: по-перше, залежать від інших чинників цієї групи; по-друге, досягаються взаємодією підприємства із зовнішнім середовищем; по-третє, штучне підвищення рівня обох чинників супроводжується збільшенням трансакційних витрат (як внутрішніх, так і зовнішніх). Не все однозначно також і з іншими чинниками цієї групи. Сам факт присутності підприємства на фондовому ринку передбачає наявність трансакційних фінансових витрат [5], але їх величина з розширенням такої участі може залишатись умовно-постійною. Співвідношення власного та запозиченого капіталу відрізняється як для підприємств різних галузей економіки, так і для суб'єктів підприємництва однієї галузі. Достатність або брак власного капіталу не є визначальною рисою благополучного або фінансово неспроможного підприємства. І в першому, і в другому випадку зусилля на досягнення кращого (бажаного) співвідношення даних складових капіталу будуть супроводжуватись різними як за видами, так і величиною трансакційними витратами. На перший погляд прямий вплив підвищення рівня інфляції на зростання величини трансакційних витрат є беззаперечним. Проте його загальний негативний вплив може зменшити розмір трансакційних витрат завдяки зменшенню кількості й повторюваності певних трансакцій (неможливість отримання позики усуває необхідність її обслуговування, сплати штрафних санкцій в разі несвоєчасного повернення).

До чинників конкурентоспроможності підприємства, які своїм зростанням збільшують суму трансакційних витрат О.В. Шепеленко цілком слушно відносить збільшення структури ринків та кількості договорів на постачання та закупівлю товарів. Цей перелік бажано було б доповнити і зростанням кількості угод на постачання готової продукції. Усі інші чинники цієї групи, а саме: правниче і законодавче забезпечення роботи підприємства; конкурентоспроможність продукції на ринках та співвідношення внутрішніх і світових цін, на нашу думку сприяють не зменшенню даного виду витрат, а збільшенню.

З огляду на реалізацію системного та комплексного підходів у розв'язанні проблемних питань створення системи витратоутворюючих чинників трансакційних витрат, ми пропонуємо поділяти їх в першу чергу на фактори зовнішнього та внутрішнього впливу.

Кожна з цих, умовно кажучи, макрогруп може складатись з багатьох мікрогруп чинників. Отже, зовнішні поділятимуться за такими ознаками:

- по відношенню до національної економіки: міжнародного, національного, регіонального та місцевого рівнів;

- за впливом на окремі галузі економіки: загальні та галузеві. У групі останніх можна виокремити чинники, які діють у оптовій, роздрібній торгівлі, торговельному посередництві, ресторанному бізнесі;

- за поширеністю ринкових відносин – ринкові та неринкові. Ці угруповання, у свою чергу, повинні мати розгалужену структуру. До ринкових перш за все потрібно відносити: типи ринку, невизначеність, усі види ринкових ризиків, мінливість умов ведення бізнесу, низька якість інформації, відсутність/неефективність ринкових інститутів тощо. Неринкові чинники мають поділятись на: політичні, законодавчі, бюрократичні бар'єри (система адміністрування суб'єктів бізнесу) тощо;

- за частотою прояву: умовно-постійні, умовно-змінні, одноразові. Дана ознака може бути використана і для опису підсистеми внутрішніх чинників;

- за ступенем легальності: легального характеру, нелегального характеру (рівень корупції, можливості ухиляння від сплати податків, зацікавленість економічних агентів/чиновництва до вирішення проблем нелегальним шляхом тощо). Ці ознаки також доцільно використовувати для систематизації внутрішніх чинників.

Неменшим є і перелік чинників, які формують групу внутрішніх чинників. До вже згадуваних потрібно додати й такі:

- за ступенем об'єктивності: об'єктивні (сезонність виробництва/споживання), суб'єктивні (стратегічні цілі, цілі управління витратами, наявність регламентуючих документів);

- за стадіями життєвого циклу підприємства;

- за видами внутрішніх ризиків (закупівельні, торговельно-оперативні, фінансові тощо);

- організаційної структури підприємства;

- за видами діяльності підприємства (операційної, інвестиційної, фінансової);

- за функціями, які виконує підприємство;

- за місцем розташування підприємства;

- пов'язані зі спеціалізацією суб'єкта господарювання: ширина, глибина, стійкість асортименту товарів і послуг.

До специфічних чинників підприємств торгівлі, які повинні знайти своє місце у створеній системі, на нашу думку слід віднести

наступні: середня кількість покупців; склад та кількість послуг, які надає торговельне підприємство; рівень комерційної роботи; цінова політика торговельного підприємства; частка ринку та його динаміка; наявність технічного та програмного забезпечення; інформаційне забезпечення прийняття та реалізації рішень та інші.

Перелік наведених чинників також доцільно доповнити деякими з числа проаналізованих вище.

Ми усвідомлюємо, що запропонована нами система чинників формування трансакційних витрат не є вичерпною й остаточною, а потребує ретельнішого розгляду, обґрунтування й удосконалення. Але й у такому вигляді вона дає змогу створювати методичний інструментарій управління трансакційними витратами торговельних підприємств.

Висновки. Запропонована система чинників не є ідеальною, але усуває певні прогалини теоретичного дослідження категорії трансакційних витрат, і сприяє створенню більш обґрунтованих методичних підходів системного і комплексного управління ними в підприємствах торгівлі.

Список літератури

1. Суворова С. Трансакционные издержки: особенности признания в учетной системе для целей управления / С. Суворова // Проблемы теории и практики управления. – 2006. – №10. – С. 45–53.

2. Управління витратами підприємства : навч. посібник / за ред. Г. В. Козаченко. – Луганськ : Ноулідж, 2011. – 628 с.

3. Економічний аналіз : навч. посібник / за ред. Ф. Ф. Бутинця. – Житомир : Рута, 2003. – 680 с.

4. Савицкая Г. В. Анализ хозяйственной деятельности : учеб. пособие / Г. В. Савицкая. – 2-е изд. перераб. и доп. – Мн. : Экоперспектива, 1997. – 498 с.

5. Базалієва Л. В. Науково-теоретичні та методичні основи управління трансакційними витратами підприємства : монографія / Л. В. Базалієва. – Харків : ХНЕУ, 2009. – 164 с.

6. Шепеленко О. В. Трансакционные издержки в переходной экономике: проблемы теории и практики : монографія / О. В. Шепеленко. – Донецьк : ДонНУЕТ, 2007. – 360 с.

7. Партин Г. О. Управління витратами підприємства: концептуальні засади, методи та інструментарій : монографія / Г. О. Партин. – К. : УБСНБУ, 2008. – 219 с.

Отримано 30.10.2012. ХДУХТ, Харків.

© А.М. Волосов, 2012.